

Ömer Mahir Alper. *Osmanlı Felsefesi: Seçme Metinler*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015, 503 sayfa. ISBN: 978-605-5245-65-8.

Eşref Altaş*

İslâm düşüncesiyle ilgili çalışmalar, klasik oryantalizmin Gazzâlî sonrası gerileme ve çöküş retoriği nedeniyle İslâm tarihinin erken dönemine odaklanmıştı. Yakın zamanda hem müteahhirin kelâmına hem İran'daki felsefi geleneğe dair araştırmalar belli bir artış göstermiştir. Ancak Osmanlı dönemi düşüncesine dair araştırmaların zihinsel ilgisizlik, yöntem eksikliği, dönemlendirme sorunu ve metinlerin önemli bir kısmının henüz neşredilmemiş olması gibi engellerin de dâhil olduğu birçok nedenle henüz başlangıç aşamasında olduğunu söylemek zorundayız. Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Kemmûne gibi filozoflar hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan Ömer Mahir Alper, daha önce *Varlık ve İnsan: Kemalpaşazâde Bağlamında Bir Tasavvurun Yeniden İnşası* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010) adında Osmanlı dönemi üzerine bir kitap telif etmişti. Şimdi de *Osmanlı Felsefesi: Seçme Metinler* adıyla yine Osmanlı dönemi üzerine önemli bir çalışmaya daha imza attı. Eserdeki metinlerin ekseriyeti Alper tarafından Türkçeye tercüme edilmiş olmakla birlikte Mustakim Arıcı, Mehmet Özturan ve Yasin Apaydın da çevirileriyle esere katkıda bulunmuşlardır.

Eser, kronolojik bir sıra içerisinde Osmanlı medreselerinin kurucu müderrisi Dâvûd-i Kayserî'den bu felsefenin son temsilcilerinden Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi'ye kadar on bir filozofun biyografilerini ve tamamı Arapça olan bazı metinlerinin Türkçeye tercümelerini içermektedir. Tercümesi yapılan metinler metafizik, bilgi, varlık, tarih, siyaset ve ahlâk felsefeleri hakkındadır. Metafizik alanında, vahdet-i vücûd düşüncesinin temsilcilerinden Kayserî'nin *Matla'u husûsi'l-kelim fi me'ânî Fusûsi'l-hikem* adlı eserinin mukaddimesine ait birinci fasıl ile Molla Fenârî'nin *Misbâhü'l-üns* adlı eserinin bir bölümü tercih edilmiştir. Varlık alanında tercümesi yapılan diğer iki metin ise on sekizinci yüzyıl âlimlerinden Yanyalı Esad Efendi'ye aittir. Yanyavî'nin *er-Risâletü'l-Lâhûtiyye* adlı eserinden seçilen bu iki metin, İbn Sînâcı varlık problemlerini tartışmakla birlikte vahdet-i vücûd dâhil geç dönem felsefelerinin bir terkibini barındırır. İslâm nazari geleneklerinde genel kavramlar başlığı altında tartışılan ontolojik bahisler,

* Yrd. Doç Dr., Felsefe Bölümü, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Kayserî'nin *Esâsü'l-vahdâniyye ve mebne'l-ferdâniyye* (Birlik ve Çokluğun Mâhiyeti Hakkında)¹ adlı risalesi hariç tutulursa seçilen metinler arasında yer bulmamıştır.

Kozmolojik meselelere dair Hocazâde'nin *Tehâfütü'l-felâsife*'sinin âlemin kâde-miyle ilgili bölümü ile Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi Tahkiki'l-hakki fi'l-mes'eleli'l-kâile hel yecüzü en yestenide'l-kadîmü'l-mümkin ile'l-müessir em lâ* (Mümkün Bir Kadîm Varlığın Müessire Dayanmasının İmkânına Dair Bir İnceleme) adlı risalesi tercüme edilmiştir. Yine Kayserî'ye ait *Nihâyetü'l-beyân fi dirâyeti'z-zemân* (Zamanın Mâhiyeti ve Hakikati Hakkında) adlı risale de tercüme edilen metinlerden biridir.

Kitapta yer alan tercüme metinlere baktığımızda, psikoloji ve epistemolojinin en fazla ele alınan konular olduğunu görmekteyiz. İbn Sînâcî nefis ve mahiyet görüşünün geç dönemdeki yansımalarını tartışmanın yanı sıra İşrâkî felsefenin ve tasavvufun açıklama imkânlarını da barındırmaları bakımından önemli olan metinler şunlardır:

- Dâvûd-i Kayserî: *Aynü'l-a'yân* (İdrâkin Hakikatleri, Bölümleri ve Yolları Üzerine Tembih).
- Kemalpaşazâde: *Risâle fi Beyâni ma'na'l-ca'l ve tahkiki enne nefse'l-mâhiyyeti mec'ûletün* (Yaratmanın (Ca'l) Anlamının Açıklanması ve Mâhiyetin Yaratılmış (Mec'ül) Olup Olmadığının İncelenmesine Dair), *Fi Şahsi'l-insânî* (İnsanın Varlık Yapısına Dair), *Risâle fi Beyâni'l-'akl* (Aklın İzahına Dair).
- Taşköprüzâde: *Risâletü'ş-Şuhûdi'l-'aynî fi mebâhisi'l-vücûdi'z-zihni* (Zihinsel Varlığa Dair Tartışmalarda Özün ve Hakikatin Tespiti).
- Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi: *Risâle fi Kevni'l-mâhiyyât mec'ûleten* (Mâhiyetlerin Yaratılmış (Mec'ül) Olup Olmadığına Dair) ve *Risâle fi'l-'Akl* (Akla Dair).

Mantık ve metodolojiye dair tercüme edilen iki metin ise Mehmed Emin Şirvânî'nin *Şerh 'alâ Ciheti'l-vahde li'l-Fenârî* (Birlik Yönü) ve Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn* adlı eserinden ilimlerin tarifi ve tasnifine ilişkin bir bölüm (İlimlerin Tarifi ve Bölümlenmesine Dair) olmuştur.

Eserin ilgi çekici seçkilerinden birisi, Kâfiyeci'nin tarih yazımı teorisine dair İslâm dünyasında kaleme alınmış ilk metin olma özelliğini haiz *el-Muhtasar fi İlmi't-te'rîh* (Tarih İlminin Usûlü ve Meseleleri) adlı eserinden yapılan çeviri olmuştur. Siyaset felsefesine dair tercümesi yapılan metinler ise şunlardır: Hasan Kâfi Akhisârî: *Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-'âlem* (Âlemin Düzenini Sağlayan Sebeplerin Temelleri). Mehmed Emin Şirvânî: *el-Fevâidü'l-Hâkâniyye*'den ameli felsefe ile ilgili bir bölüm. Kitapta yine Şirvânî'nin eserinden İşrâk felsefesine dair bir bölüm de yer almaktadır.

1 Parantez içindeki ifadeler ilgili metnin adının çevirisi olarak *Osmanlı Felsefesi: Seçme Metinler*'deki başlıdır.

Eser, yukarıda belirttiğimiz gibi, muhtelif müelliflerin eserlerinden tercümele-ri ihtiva etmenin yanı sıra, onlarla ilgili ansiklopedik bilgileri de içermektedir. Bu- nunla birlikte tercüme edilen metinler, ne tek tek ne de toplu bir biçimde değer- lendirmeye tabi tutulmadığından, kitabın “Osmanlı felsefesi”nin muhtevasına ve özelliklerine dair hangi iddiaları barındırdığı bir ölçüde müphemdir. Ancak kitabın isminden, önsözünden ve seçilen metinlerin özelliklerinden hareketle bazı çıkarım- larda bulunmak mümkün gözükmemektedir.

Alper’in ifadesiyle, “Osmanlı döneminde ortaya çıkan her türlü felsefe faaliye- tinin adı” olarak “Osmanlı felsefesi”, belirli karakteristik özellikleri barındırmakla birlikte bir geleneği olmayan köksüz bir felsefe de değildir. Alper, “Osmanlı felsefe- si”nin özellikle tasavvuf, kelâm ve felsefe gibi İslâm düşünce geleneklerinden ayrı ele alınamayacağına farkındadır. Alper haklı olarak “Osmanlı felsefesi”nin İslâm nazari gelenekleri itibarıyla bir devamlılık ve süreklilik arz ettiğini, bu devamlılığın onun hem araştırma zorluğunun hem de geleneğinden kaynaklanan gücünün bir göstergesi olduğunu düşünmektedir. Çünkü “Osmanlı felsefesi, genel İslâm felse- fesinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır; konu, mesele ve ilkeler bağlamında bu felsefeyle sıkı bir irtibat içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı felsefesinin, kendinden önceki İslâm felsefesinden soyutlanarak incelenmesi mümkün görün- memektedir. O hâlde Osmanlı felsefesine nüfuz etmek, bir bütün olarak İslâm dü- şünce ve felsefe geleneğine muttali olmayı zorunlu hâle getirmektedir.” (6-7).

Alper’e göre “Osmanlı felsefesi” terkiibini kabul etmenin ve bu konuda araştır- ma yapmanın önündeki engeller çok boyutludur. Bu engellerin bir kısmı tekniktir, ancak genel olarak İslâm felsefesine, özelde ise Osmanlı entelektüel tarihine yönelik klasik oryantalizmin ve bu söylemin Türkiye’deki yerli takipçilerinin tutumu bilhas- sa dile getirilmelidir. Bu tutum bir yönüyle gerileme ve çöküş söylemini öne çıkarır- ken diğer taraftan on ikinci yüzyıldan sonra ortaya çıkmış felsefeleri, yazım tekniği (şerh ve haşiye) dolayısıyla incelenmeye değer bulmamaktadır. Oysa bir felsefenin değeri, yazım tekniğiyle değil içeriğiyle ilgilidir. Üstelik bu söylem, Osmanlı bağla- mında çok daha açık bir şekilde kendini göstermektedir; çünkü Osmanlı dönemi söz konusu olduğunda sadece felsefe tarihi değil, tefsir ve kelâm gibi diğer entelektüel alanların tarihi de ihmal edilmiştir. Bu noktada Alper, “Osmanlı felsefesi” diye bir felsefenin varlığından bahsetmenin mümkün olup olmadığını sormakta ve var ol- duğu kanaatini dile getirmektedir.

Oldukça geniş bir zaman ve mekân düzleminde varlık göstermiş bir imparator- lukta üretilen düşüncenin isimlendirilmesi, dönemlendirilmesi, muhtevasının ve karakteristik özelliklerinin belirlenmesi kadar; hangi ekolleri barındırdığı da büyük bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü bu dönemin düşünürleri İbn Sînâ, Râzî, İbn Teymiyye, İbnü’l-Arabî, Konevî gibi farklı kaynaklardan beslenmişlerdir.

Dolayısıyla “Osmanlı felsefesi” yeknesak ve tek geleneğe indirgenebilecek bir felsefe olarak ele alınması mümkün olmayacak derecede farklı gelenek ve ekolleri barındırıyor olmalıdır. Nitekim seçilen metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı ilim dünyasında, kelâmî, irfani ve felsefi geleneklerin İştirâkîlik, Meşşâîlik, Eş’arîlik, vahdet-i vücûd gibi alt kollarını temsil eden metinler kaleme alındığı gibi bu gelenekleri yeni bir okumaya tabi tutarak ortaya konmuş anlayışlar da bulunmaktadır. Örneğin, Taşköprizâde’nin zihnî varlık hakkındaki risalesi, Meşşâî gelenekle birlikte irfani geleneği de esas almak suretiyle bir zihnî varlık çözümlemesi yapmayı amaçlamaktadır. Bir başka örnek ise Yanyavî’nin zorunlu varlık incelemesinde kendini gösterir. Burada Yanyavî, meseleye İbn Sînâ’nın vaz ettiği şekliyle başlar, fakat İbnü’l-Arabî, Nasîrüddin et-Tûsî, Gazzâlî, Deştekî, Devvânî ve Şehrezûrî gibi oldukça farklı geleneklere mensup âlimlerin görüşlerini tartışarak bir sonuca varmaya çalışır. Özetle, “Osmanlı felsefesi”nin hangi geleneklere ne ölçüde yaslandığı çok daha ileri çalışmaları gerektirse de bu seçkinin gösterdiği üzere “Osmanlı felsefesi” öyle anlaşılıyor ki, farklı geleneklerden beslenmiş ve bunun sonucunda da farklı yönelimlere sahip olmuştur.

Eserin farklı konuları içeren metinleri ihtiva etmesi “Osmanlı felsefe”sinin araştırma çerçevesine dair bir fikir vermektedir. Yakın zamanda Türkiye’de Osmanlı düşüncesi üzerine yapılan çalışmalar, bu alanı mümkün merteye pratik felsefe ve tasavvuf felsefesi olarak daraltma yoluna gitmişlerdi. Alper’in bilgi felsefesine ait metinlere ağırlık vermesinin yanında varlık, ahlâk, siyaset, tarih, mantık ve yöntem gibi farklı alanlardaki metinleri de seçkisine dâhil etmesi, “Osmanlı felsefesi”nin pratik felsefeye indirgenemeyeceğine dair üzerinde durulmayı hak eden örtük bir iddiayı taşımaktadır.

Eserin en önemli iddialarından birisi, kuşkusuz, adındaki “Osmanlı felsefesi” ifadesidir. Çünkü Alper’in varlığını kabul ettiği ve dolayısıyla kitabın başlığı olarak takdir edilen “Osmanlı felsefesi” terkibi, okuyucunun ve dahi bu alanda çalışan araştırmacıların alışık olmadığı bir kavramdır. Bu nedenle mezkur terkiplerle ilgili *nazari yapının ve tarihî bağlamın tahliline* ilişkin bir dizi soru sorulabilir. Alper, başlangıç itibarıyla bu sorulara cevap verme iddiasında olmadığını ifade etmekle birlikte klasik oryantalizmin başlangıcında ortaya çıkan “İslâm felsefesi” kavramının serüvenine atıf yapmaktadır. Ona göre, başlangıçta filozofların kimliği, ne tür problemleri tartıştığı ve dönemleri gibi birçok muğlak taraflarına rağmen bugün İslâm felsefesi –bazı çekinceler baki kalmakla birlikte– belirli bir anlam dünyasına sahip hâle gelmiştir. Özetle Alper için İslâm felsefesi analogisi, “Osmanlı felsefesi”nin de zamanla tam bir tasavvur kazanmasının mümkün olduğunu gösteren bir analogidir. Ancak bu tasavvurun inşası için, öyle görünüyor ki, daha ileri çalışmaların yapılması gerekmektedir. Yukarıda da ifade edildiği şekliyle bu felsefenin nazari yapısının ne oldu-

ğu, hangi tarihi bağlam içerisinde hangi sorunların çözümü için üretildiği, bir başka ifadeyle içerik ve yönelimlerinin ne olduğu araştırılmaya muhtaçtır. *Nazari yapının tahlili* bağlamında düşüncenin isimlendirilmesi, mahiyet, muhteva, yönelim ve kendisini diğer düşünce geleneklerinden ayıran faslının ve müşterek noktalarının, teşekkül, gelişim, değişim ve dönüşüm gibi tarihsel seyrinin belirlenmesi, ekollerin tespit edilmesi ve daha çoğaltılabilecek birçok meselenin çözümü, umut ediyoruz ki, bu eserin izinden gidecek araştırmacıların ileri çalışmalarında ortaya konacaktır. Yine araştırmacıları bekleyen bir başka görev, *tarihi bağlamın tahlili* etrafında felsefeyi üretenlerin kimlikleri, sosyal durumları, toplumla, iktidar erkleriyle ve hassaten farklı bölgelerde yaşayan ilim gelenekleriyle ilişkilerinin araştırılmasıdır. “Osmanlı felsefesi”, kendisiyle ilgili Türkiye’deki zihinsel zincirleri kırarak, bir isim olmanın ötesinde mahiyeti ve muhtevasıyla var olacaksa, bu çalışmaların yapılması bir zorunluluktur.

Eserin adında da belirtildiği üzere Osmanlı düşünürlerinden seçme metinler içermesi itibarıyla *Osmanlı Felsefesi* adlı bu eser, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında örneğin felsefe ve ilahiyat gibi çeşitli akademik disiplinlerde, konuyla ilgili ders kitabı olarak okutulabilecek mahiyettedir. Ayrıca İslâm nazari geleneklerinin on dördüncü yüzyıldan sonra Osmanlı ülkesindeki serüvenini takip etmek isteyen okuyucular için de temsil kabiliyeti yüksek metinleri ihtiva eden önemli ve hatta şimdilik belki de tek kaynak niteliğindedir.